УДК 37:17.033.1]:37-043.5](091)

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-386-396](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-386-396)

Кірдан Олександр Петрович доктор педагогічних наук, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та соціально-поведінкових наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 4-02-70, e-mail: kirdan_alex@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-2667-6589>

Кірдан Олена Леонідівна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, 20308, тел.: (04744) 3-53-08, e-mail: kirdan_olena@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7295-4722>

ПЕДАГОГІКА ГІДНОСТІ – ПЕДАГОГІКА МАЙБУТНЬОГО

Анотація. Статтю присвячено характеристиці педагогіки гідності як вектору розвитку сучасної педагогічної науки. Вперше у вітчизняній педагогічній науці надано авторське визначення поняття «педагогіка гідності»; виокремлено та обґрунтовано теоретичні засади педагогіки гідності. Проаналізовано трансформування тенденцій розвитку вітчизняної педагогіки кінця XX – початку XXI століття від авторитарної педагогіки до педагогіки партнерства. На основі аналізу чинних законодавчо-нормативних документів та наукових праць схарактеризовано основні підходи до визначення понять «педагогіка партнерства» та «педагогіка співробітництва». Наголошено на потребі активного формування та інтенсивного розвитку компетентностей педагогіки гідності у здобувачів вищої педагогічної освіти. Обґрунтовано важливість дотримання принципів педагогіки гідності у практичній діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників. Акцентовано, що організація освітнього процесу в закладах освіти має ґрунтуватись на дотриманні принципів педагогіки гідності. Акцентовано на можливостях формальної та неформальної освіти для професійного розвитку та формування ціннісного ставлення до упровадження педагогіки гідності у здобувачів вищої освіти, педагогічних і науково-педагогічних працівників. Обґрунтовано потребу введення освітнього компоненту «Педагогіка гідності» у підготовку здобувачів вищої освіти. З метою уведення до освітніх програм підготовки здобувачів у закладах вищої освіти сформульовано програмний результат навчання та спеціальну (фахову) компетентність на основі конструкту «педагогіка гідності».

Ключові слова: педагогіка гідності, педагогіка партнерства, педагогіка співробітництва, галузі педагогіки, принципи педагогіки, заклади освіти,

професійний розвиток, здобувачі вищої освіти, педагогічні та науково-педагогічні працівники.

Kirdan Oleksandr Petrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Social-Behavioral Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20300, tel.: (04744) 4-02-70, e-mail: kirdan_alex@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-2667-6589>

Kirdan Olena Leonidivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of Pedagogy and Educational Management Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20308, tel.: (04744) 3-53-08, e-mail: kirdan_olena@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7295-4722>

THE PEDAGOGY OF DIGNITY – THE PEDAGOGY OF THE FUTURE

Abstract. The article is devoted to the characteristics of the pedagogy of dignity as a vector of development of modern pedagogical science. For the first time, the author's definition of the concept of "pedagogy of dignity" was introduced and substantiated. For the first time, the principles of pedagogy of dignity are singled out and substantiated. The transformation of tendencies of development of domestic pedagogy of the end of the XX – the beginning of the XXI century from authoritarian pedagogy to partnership pedagogy is analyzed. Based on the analysis of current legislation and research papers, the main approaches to defining the concepts of "partnership pedagogy" and "cooperation pedagogy" are characterized. Emphasis is placed on the need for active formation and intensive development of competencies of pedagogy of dignity in applicants for higher pedagogical education. The importance of observance of the principles of pedagogy of dignity in the practical activity of pedagogical and scientific-pedagogical workers is substantiated. It is emphasized that the organization of the educational process in educational institutions should be based on the principles of pedagogy of dignity. Emphasis is placed on the possibilities of formal and non-formal education for professional development and the formation of a value attitude to the introduction of pedagogy of dignity in higher education seekers, pedagogical and scientific-pedagogical workers. The need to introduce the educational component "The pedagogy of dignity" in the training of higher education is justified. In order to introduce applicants in educational programs in higher education institutions, the program learning outcome and special (professional) competence have been formulated on the basis of the construct "the pedagogy of dignity".

Keywords: pedagogy of dignity, pedagogy of partnership, pedagogy of cooperation, branches of pedagogy, principles of pedagogy, educational institutions, professional development, applicants for higher education, pedagogical and scientific-pedagogical workers.

Постановка проблеми. З-поміж багатьох дискусій, що нині тривають у наукових колах, актуалізуємо питання ще низки: чи пододала вітчизняна педагогіка цивілізаційний стрибок від авторитарної педагогіки – до педагогіки гідності? На яких наукових підходах має ґрунтуватися та яким має бути зміст психолого-педагогічних дисциплін у вищій освіті, для того, щоб майбутні вчителі були здатними виховати Людину, Громадянина? Як у цифрову епоху зберегти та розвивати ціннісні засади виховання і навчання? Які форми і методи застосовувати у роботі з молоддю, щоб спрямувати її на формування людської гідності у майбутніх поколіннях? Перелік дискусійних питань можна продовжувати. Водночас зауважимо, що в історії вітчизняної школи та педагогіки є чимало «білих плям». Приміром, недооцінений вітчизняними науковцями та практиками досвід діяльності козацьких шкіл, поодинокими є спроби дослідження біографій педагогів доби «розстріляного Відродження» та ін.

Нині виповнилося 30 років як Україна долучилася до створення демократичного суспільства та обрала шлях інтегрування до європейської спільноти. На наш погляд, саме педагогіка гідності повинна стати домінуючим напрямом розвитку сучасного наукового педагогічного знання, а принципи педагогіки гідності – основоположними у вихованні особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині тривають дослідження вітчизняного та європейського досвіду освіти та виховання, конструктивне переосмислення та упровадження якого відбувається на всіх рівнях освіти. У контексті актуалізації проблеми педагогіки гідності, набуває нового змісту твердження В. Сухомлинського про те, що «у людському світі безліч чеснот, але одна чеснота є вершиною людяності – це почуття власної гідності». У публікаціях вітчизняних науковців І. Беха, Л. Гриневич, М. Скиби та ін. окреслено основні підходи упровадження педагогіки партнерства. Дослідження Н. Стеценко, В. Одарченко та ін. присвячено формуванню національної гідності студентської молоді. Виховання гідності молодших підлітків стало предметом наукових пошуків С. Удовицької, гідність дошкільників – Г. Маруніної. Критерії та показники власної гідності виокремлено у дослідженні Н. Чиренко; Психологічні засади формування власної гідності схарактеризовано у дослідженні Л. Кулакової, Р. Кулакова та ін. Водночас, проведений нами аналіз енциклопедичних видань, інтерпретаційних праць вітчизняних учених дозволяє констатувати, що нині у педагогічній науці відсутнє потрактування поняття «педагогіка гідності». На наш запит «педагогіка гідності» у пошуковій системі Google станом на 05 листопада 2021 р. не знайдено жодного збігу / варіанту відповіді. Натомість пошукова система Google Академія визначила конструкт «авторитарна педагогіка» [4; 5] як протилежну за значенням терміноодиницю, а поняття «педагогіка співробітництва» та «педагогіка партнерства» – як поняття одного термінологічного поля.

Мета статті – схарактеризувати педагогіку гідності як напрям розвитку сучасної педагогічної науки та визначити поняття «педагогіка гідності»;

виокремити й обґрунтувати теоретичні засади педагогіки гідності.

Виклад основного матеріалу. На основі застосування методу термінологічного аналізу нами виокремлено низку понять, дотичних до досліджуваного поняття «педагогіка гідності», саме: «гідність», «людська гідність», «особиста гідність», «національна гідність», «культура гідності», «педагогіка співробітництва», «педагогіка партнерства» та ін.

Осмислюючи поняття «педагогіка гідності» виходитимемо з того, що воно інтегрує два значення: як напрям розвитку педагогічної науки та освітній компонент. Як галузь наукового знання педагогіка гідності охоплює: виховання культури гідності; навчання, освіту та розвиток особистості на засадах людської гідності як педагогічно-етичної та морально-духовної цінності; етично-ціннісний вимір педагогіки як науки.

Поняття «гідність», насамперед, є категорією етики. У «Філософському словнику» його визначено як «поняття моральної свідомості, в якому виражається уявлення про самоцінність людської особистості, її моральну рівність з усіма іншими; як категорія етики, що відображає ставлення індивіда до самого себе і суспільства до нього» [15, С. 82].

З погляду І. Беха, поняття «гідність» є «традиційною духовною цінністю, але її конкретне розуміння та призначення у контексті розвитку особистості історично зазнали істотних змін» [2]. У дослідженні І. Беха нам імпонують підходи до визначення досліджуваного поняття: «під гідністю будемо розуміти усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення»; характеристика смислового його значення «гідність як надцінність не лише оцінюється вище від інших цінностей, вона може у деяких випадках ставити під сумнів і заперечувати інші цінності» [2].

На наше переконання, заслуговують на увагу твердження І. Беха щодо ціннісного виміру сучасного суспільства, у якому життя людини «ґрунтується на утилітарному ціннісному світогляді, що схильне позбавляти вищий смисл її існування, орієнтації на справжню духовність» [2]. Постійна матеріальна заклопотаність особистості та її культивування в інформаційному та мас-медійному просторі, сприяє знеціненню загальнолюдських цінностей, «втрату співчуття та доброзичливого спілкування». Відтак, нам імпонують твердження І. Беха щодо необхідності «утвердження у житті засадничих морально-духовних благ» серед яких почуття гідності «має бути притаманним сучасній людині; воно не повинно втрачати сенс; її ж життя у культурі гідності буде тією духовною течією, яка звеличить її як у власних очах, так і в очах всього суспільства, занурить у простір свободи та любові» [2].

У зарубіжній педагогіці О. Асмолов виокремив три складники на яких «тримається система освіти в контексті сучасності: педагогіка гідності, педагогіка співробітництва, культурно-діяльнісна ідеологія розвитку» [1].

У дослідженні П. Кравченка [7] гідність людини обґрунтовано як ціннісний принцип її соціального буття.

На переконання П. Кравченка та М. Костенко «гідність як етична категорія є одним з ключових елементів моральної культури та виразником ідеї свободи, що є основою функціонування суспільства» [6]. Обґрунтовуючи поняття «людська гідність» науковці звертають увагу на те, що воно є «результатом взаємодії сукупності багатьох чинників, що визначають її структуру та змістовну наповненість» [6]. Дослідники вказують й на те, що процес формування людської гідності є складним і суперечливим, досить тривалим. На наш погляд, цінними є підходи П. Кравченка та М. Костенко до розуміння людської гідності, яка «забезпечує духовний, ідеологічний фундамент функціонування національних спільнот, сприяючи виробленню перспективних орієнтирів розвитку нації і держави» [6]. Отже, у контексті нашого дослідження, викладене вище дозволяє позиціонувати педагогіку гідності як духовно-ідеологічну основу функціонування українського суспільства.

Узявши до уваги твердження П. Кравченка та М. Костенко щодо впливу чинників природно-біологічного і соціокультурного характеру на формування гідності, до яких дослідниками зараховано «геопростір, історичне минуле, культура нації, національна мова як засіб формування та виразу національної самосвідомості, національні традиції, звичаї з їх надзвичайною стійкістю» та практично-духовні чинники до яких належать «властиві певному народу етнічні стереотипи: традиції, звичаї, обряди, типові риси характеру й поведінки, домінуючі емоції, народні промисли, розваги, ігри, а також історична пам'ять, усталена символіка, народні святині» [6], суголосно дослідникам, вважаємо, що історична пам'ять є невід'ємним складником та надійним фундаментом формування національної самосвідомості особистості здобувачів вищої освіти.

Психологічні аспекти почуття власної гідності схарактеризовано Л. Кулаковою та Р. Кулаковим у статті «Шляхи формування почуття власної гідності особистості в онтогенезі» [8]. Автори окреслили проблему психологічного феномену особистісної гідності як складової моральної свідомості, систематизували численні характеристики гідності як найважливішої моральної якості, інтегративності людської реальності, вищої цінності [8]. Імпонує, що науковцями визначено основні аспекти прояву почуття власної гідності особистості (психологічний феномен і особистісна диспозиція), проаналізовано основні фактори, що впливають на формування у дитини самоповаги, адекватної самооцінки та почуття власної гідності (сім'я, батьки, соціальне оточення і т.д.) [8].

У статті «Психологічні основи формування почуття власної гідності особистості» Л. Кулакова та Р. Кулаков почуття власної гідності розглянули з позицій соціокультурного підходу. Науковцями на основі вивчення змісту понять «гідність» і «почуття власної гідності» як філософсько-етичних категорій сформульовано низку висновків. До найважливіших висновків, з огляду на досліджувану нами проблему, зараховуємо сприйняття особистості,

як носія гідності, означає «ціннісне ставлення й повагу до неї, визнання її прав, а також високу вимогливість», розгляд гідності як диспозиції, інтегральної риси, що «представлена складним утворенням внутрішнього світу особистості й постає через усвідомлення індивідом власних можливостей, прагнення до самореалізації й саморозвитку»; «почуття власної гідності проявляється в емоційному переживанні – ставленні до себе й інших як до цінності»; «гідність – це одна із найскладніших складових моральної свідомості, внутрішнього світу людини, що проявляється в усіх галузях діяльності та суспільних відносинах» [10, С. 44–45].

У контексті викладеного вище акцентуємо, що процес формування людської гідності доцільно визначати через усвідомлення особистістю норм та правил суспільного життя, здатність до самоорганізованості, самоконтролю та адекватності самооцінки. На думку Л. Кулакової та Р. Кулакова, критеріями гідності виступають: «фізичні якості індивіда, соціальний статус людини, рівень її матеріального добробуту, суспільно-значуща праця, сукупність її громадянських прав і вільностей» [10, С. 44–45], а суттєвими є й суб'єктивні чинники серед яких виокремлено «моральність людини, її свобода та внутрішня незалежність, схильність брати на себе відповідальність, розвиненість волі, а також здатність до самовизначення й самореалізації; специфіка моральної самосвідомості суспільства визначає особливості зміни критеріїв оцінки гідності людини» [10, С. 44–45].

Обґрунтовуючи педагогіку гідності як напрям розвитку сучасної педагогічної науки, відзначимо суголосність її теоретико-практичних засад педагогіці партнерства. Зауважимо, що проблематика педагогічного партнерства неодноразово обґрунтована у вітчизняній педагогіці. При визначенні поняття, увагу дослідників акцентовано на створенні особливих – партнерських відносин між суб'єктами в освітньому просторі закладу освіти; суб'єкт-суб'єкту взаємодію учасників освітнього процесу; співробітництво у застосуванні форм, методів та технологій викладання та навчання.

Теоретичним аспектам дослідження педагогіки співробітництва присвячено публікації з гуманізації освіти (В. Андрущенко, І. Бех, О. Захаренко, Д. Пащенко, В. Сухомлинський та ін.), теорії дитиноцентризму (О. Декролі, Е. Кей, В. Кремень, О. Савченко та ін.). Педагогіка партнерства як інноваційна теорія і практика змінювала погляди від «авторитарної педагогіки» на модель стосунків учителя і учня як суб'єкт-суб'єкту взаємодію, засновану на співробітництві, принципах гуманізму й творчого підходу до розвитку особистості. Її прихильниками були відомі вітчизняні педагоги В. Сухомлинський, О. Захаренко та ін.

Нині «педагогіку партнерства» позиціонують як ключовий компонент формули Нової української школи, що передбачає «взаємну повагу до особистості», «педагогіку з особистісно орієнтованим навчанням у центрі якого – дитина» [9].

Г. Бриль та Т. Бесарабова зазначають, що низка положень педагогіки

партнерства спростовували традиційні положення системи навчання й виховання, тому ця теорія й до сьогодні викликає полеміку. Проте, педагогіка партнерства дала імпульс творчій діяльності багатьох педагогів, ініціювала новаторську діяльність, сприяла створенню авторських шкіл. Вона виробила такі прийоми, при яких кожен учень відчуває себе особистістю, відчуває увагу вчителя особисто до нього [3, С. 136].

Педагоги, які упроваджували педагогіку партнерства, були послідовними у реалізації ідеї запровадження рівноправного спілкування зі своїми учнями, обстоювали активну партнерську взаємодію з їх батьками, і переконували у необхідності створити таке освітньо-виховне середовище, у якому могло бути реалізовано прагнення учнів до вдосконалення своїх знань, розвитку умінь та нахилів, а також були надані відповідні можливості.

Більш широкий підхід до трактування педагогіки партнерства пропонує С. Савченко. Розкриваючи сутність поняття «гуманізація освіти», науковиця першим її складником вважає духовну культуру, формування у школярів гуманістичного мислення, розуміння смислу життя людини, яка у будь-яких умовах має бути не лише робочою силою, а й самоцінністю. З погляду С. Савченко гуманізація освіти є багатоаспектним явищем, яке охоплює зміну пріоритетів у вихованні й пріоритет вивчення рідної мови, знання учнів про свій народ, себе, свій родовід, взаємозв'язок людини з природою, це вміння самоорганізації і саморегуляції, ціннісні орієнтації щодо природи й різних форм спілкування [12, С. 4–6].

У монографічному дослідженні «Особистість у контексті морального та професійного зростання» за ред. Р. Павелківа та Н. Корчакової авторами наголошено, що «моральність особистості неможлива без усвідомлення і прийняття концепту «гідність», а проблематика особистісного становлення у процесі професійної життєдіяльності подана «через ідеї розвитку психологічної культури вчителя як особи, що стоїть у витоків духовного розвитку майбутніх поколінь» [10].

Сутність педагогіки партнерства, реалізованої О. Захаренком та колективом школи і сільською громадою с. Сахнівка, на нашу думку, полягає в тому, що освітньо-виховний потенціал було спрямовано на те, як виховати освічену високоморальну і духовну особистість. У зв'язку з цим у педагогічній концепції О. Захаренка містяться позачасові, наднаціональні, загальнолюдські елементи, такі, що ніколи не втрачають своєї актуальності. Саме поєднання освіченості з пріоритетом духовності, поєднання зусиль всіх учасників навчально-виховного процесу та сільської громади (учнів, батьків, педагогів, односельчан) у здійсненні спільних справ, є індикаторами, що вирізняє постать О. Захаренка на тлі традиційної школи та офіційної педагогіки.

Отже, упровадження педагогіки гідності у практику роботи сучасного закладу освіти полягає в поєднанні внутрішніх переконань, етичних норм та особистісних рис педагогічного і науково-педагогічного працівника із його високим професіоналізмом, сформованим педагогічним мисленням,

національною самоідентичністю та гуманістичним світоглядом. Педагогіка гідності, на наш погляд, має ґрунтуватися на здатності вчителя, викладача, здобувача вищої педагогічної освіти до: нового педагогічного мислення; виявлення поваги до людської, особистої гідності кожної людини; культивування культури гідності; реалізації гуманістичної спрямованості освітнього процесу; виховання національно свідомого молодого покоління української держави.

У публікації Н. Стеценко проаналізовано потенційні можливості закладу вищої педагогічної освіти для формування почуття національної гідності майбутніх педагогів у процесі їх професійної підготовки. Авторкою визначено, що формування почуття національної гідності у підростаючого покоління залежить, насамперед, від національно спрямованої особистості учителя, який має стійку громадянську позицію, національну свідомість, у якого сформовані національні цінності, честь і благородство. На основі аналізу профілів освітніх програм підготовки майбутніх педагогів Н. Стеценко виявлено, що у загальних, фахових та предметних компетентностях, а також у програмних результатах навчання не достатньо приділяється уваги формуванню почуття національної гідності, а зміст, форми та методи формування національної свідомості та національної гідності студентів залишаються застарілими; професорсько-викладацький склад закладу вищої освіти не завжди готовий до такого виду діяльності [13]. Нам імponує, що науковицею виокремлено напрями формування почуття національної гідності майбутніх педагогів, а саме «патріотично спрямоване освітнє середовище закладу освіти, національно спрямований зміст педагогічної освіти, нові форми та методи національно-патріотичного виховання студентської молоді» [13].

Констатуємо, що нині відсутній стандарт підготовки майбутніх учителів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти зі спеціальності 014 Середня освіта галузі знань 01 Освіта / Педагогіка.

Аналіз змісту підготовки майбутніх вчителів надав змогу констатувати, що до критично низького рівня зменшено кількість годин на вивчення навчальної дисципліни «Історія педагогіки» або ж її інтегровано в освітній компонент «Педагогіка» в бакалаврських освітніх програмах зі спеціальностей «Середня освіта», «Початкова освіта», «Дошкільна освіта».

Аналіз інформації у відкритих джерелах уможливорює висновок, що у програмах підготовки здобувачів вищої освіти відсутній освітній компонент «Педагогіка гідності». Водночас відзначимо, що А. Костиревим укладено навчально-методичний посібник «Філософія гідності» для професійної підготовки магістрантів зі спеціальності «Філософія».

Акцентуємо, що для формування та інтенсивного розвитку компетентностей педагогіки гідності та формування культури гідності у здобувачів вищої педагогічної освіти, на наш погляд, доцільним буде збагачення освітнього компоненту «Педагогіка» змістовим модулем «Педагогіка гідності», або ж введення однойменної навчальної дисципліни, яка

інтегруватиме філософські, психологічні та історико-педагогічні складники.

З метою введення до освітніх програм підготовки здобувачів у закладах вищої освіти, нами сформульовано програмний результат навчання освітнього компоненту «Педагогіка гідності», що передбачає здатність демонструвати культуру гідності, дотримуватися етичних норм і діяти у професійній сфері на основі поваги до людської гідності учасників освітнього процесу та загальну компетентність, що передбачає цінування гідності особистості та здатність діяти на основі упровадження засад педагогіки гідності та культури гідності, які охоплюють дотримання норм морально-етичної, соціально-відповідальної, національно-свідомої діяльності.

Отже, у формальній освіті набуття компетентностей та формування культури гідності здобувачів вищої освіти забезпечуватиметься авторським освітнім компонентом «Педагогіка гідності».

У неформальній освіті для професійного розвитку та формування ціннісного ставлення до культури гідності у здобувачів вищої освіти, педагогічних і науково-педагогічних працівників доцільно використовувати можливості масових онлайн курсів, зокрема на платформі Prometheus [11]: «Протидія та попередження булінгу (цькування) у закладах освіти», «Впровадження інновацій в школах», «Освітні інструменти критичного мислення», «Наука про навчання: що має знати кожен вчитель» та ін.

Висновки. Отже, поняття «педагогіка гідності» потрактовано нами як напрям педагогічної науки та освітній компонент. Як напрям педагогіки педагогіка гідності охоплює виховання культури гідності; навчання, освіти та розвиток особистості на засадах людської гідності як педагогічно-етичної та морально-духовної цінності; етично-ціннісний вимір педагогіки. Як освітній компонент «Педагогіка гідності» сприяє набуттю здатності здобувачів вищої освіти демонструвати культуру гідності, дотримуватися етичних норм і діяти у професійній сфері на основі поваги до людської гідності учасників освітнього процесу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні взаємозв'язку і взаємозалежності понять «педагогіка партнерства» та «педагогіка гідності» в історико-педагогічній ретроспективі.

Література:

1. Асмолов А. Педагогіка достоїнства. URL: <http://edition.vogazeta.ru/ivo/info/14539.html> (дата звернення 06.11.2021)
2. Бех І.Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/3795/1/%D0%B1%D0%B5%D1%85_2008-12\(1\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/3795/1/%D0%B1%D0%B5%D1%85_2008-12(1).pdf).
3. Бриль Г. К., Бесарабова Т. В. Педагогічна технологія співробітництва та її впровадження в умовах початкової сільської школи. *Наука і освіта*. 2013. № 1–2. С. 134–149.
4. Від педагогіки авторитарної – до педагогіки співробітництва. URL: https://stud.com.ua/125541/pedagogika/avtoritarnoyi_pedagogiki_pedagogiki_spivrobitnitstva#60 (дата звернення 06.11.2021)

5. Гриневич Л. Авторитарна педагогіка досі є традиційною для пересічної школи. URL: <https://nakipelo.ua/uk/avtoritarna-pedagogika-dosi-ie-tradicijnoju-dlya-peresichnoi-shkoli-grinevich/> (дата звернення 06.11.2021)
6. Кравченко П., Костенко М. Чинники формування гідності людини в моральній культурі народу. *Філософські обрії*. 2021. № 45 с. 66–78. URL: <http://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/242676/240899> (дата звернення 06.11.2021)
7. Кравченко П.А. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/1984> (дата звернення 06.11.2021)
8. Кулакова Л.М., Кулаков Р.С. Шляхи формування почуття власної гідності особистості в онтогенезі. *Психологія: реальність і перспективи*: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, 2019. – Вип. 13. С. 64–68.
9. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 15.11.2021).
10. Особистість у контексті морального та професійного зростання: монографія / за ред Р. В. Павелківа, Н. В. Корчакової. Київ : «Центр учбової літератури», 2019. 192 с.
11. Платформа масових онлайн-курсів Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/courses-catalog/> (дата звернення 06.11.2021)
12. Савченко С. Педагогіка партнерства у проєкті концепції «Нової української школи». URL: <https://www.slideshare.net/ippro-kubg/ss-67119769> (дата звернення: 05.10.2021).
13. Стеценко Н.М. Проблема формування почуття національної гідності майбутніх педагогів у закладах вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2019. Вип. 66, Т. 2. С. 136-140. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/11855>
14. Філософія гідності: навч.-метод. комплекс дисципліни / уклад. А.Г. Костирев. Чернігів : ВЦ Графіка, 2019. 41 с. URL: erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/5380 (дата звернення 06.11.2021)
15. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 599 с.

References:

1. Asmolov, A. Pedagogika dostoinstva [The pedagogy of dignity] (n.d.). Retrieved from <http://edition.vogazeta.ru/ivo/info/14539.html> [in Russian].
2. Bekh, I.D. (2008). Pochuttia hidnosti u dukhovnomu rozvytku osobystosti [Sense of dignity in the spiritual development of the individual]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*. Retrieved from [https://lib.iitta.gov.ua/3795/1/%D0%B1%D0%B5%D1%85_2008-12\(1\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/3795/1/%D0%B1%D0%B5%D1%85_2008-12(1).pdf). [in Ukrainian].
3. Bryl, H. K., & Besarabova, T. V. (2013). Pedagogichna tekhnolohiia spivrobitnytstva ta yii vprovadzhennia v umovakh pochatkovoї silskoi shkoly [Pedagogical technology of cooperation and its implementation in the conditions of primary rural school]. *Nauka i osvita*. 1–2, 134-149 [in Ukrainian].
4. Vid pedahohiky avtorytarnoi – do pedahohiky spivrobitnytstva [From authoritarian pedagogy to pedagogy of cooperation] (n.d.). Retrieved from: https://stud.com.ua/125541/pedagogika/avtoritarnoyi_pedagogiki_pedagogiki_spivrobitnytstva#60 [in Ukrainian].
5. Hrynevych, L. Avtorytarna pedahohika dosi ye tradytsiinoiu dlia peresichnoi shkoly [Authoritarian pedagogy is still traditional for the school] (n.d.). Retrieved from: <https://nakipelo.ua/uk/avtoritarna-pedagogika-dosi-ie-tradicijnoju-dlya-peresichnoi-shkoli-grinevich/> [in Ukrainian].
6. Kravchenko, P., & Kostenko, M. (2021). Chynnyky formuvannia hidnosti liudyny v moralnii kulturi narodu [Factors of formation of human dignity in the moral culture of the people]. *Filosofski obrii*, 45, 66-78. Retrieved from: <http://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/242676/240899> [in Ukrainian].

7. Kravchenko, P.A. Hidnist liudyny yak tsinnisnyi pryntsyp yii sotsialnoho buttia [Human dignity as a value principle of its social existence] (n.d.). Retrieved from: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/1984> [in Ukrainian].
8. Kulakova, L.M., & Kulakov, R.S. (2019). Shliakhy formuvannia pochuttia vlasnoi hidnosti osobystosti v ontogenezi [Ways of forming of personal self-esteem in ontogenesis]. *Psykhologiiia: realnist i perspektyvy*, 13, 64–68 [in Ukrainian].
9. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform] (n.d.). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
10. Pavelkiv, R.V., & Korchakova, N. V. (2019). *Osobystist u konteksti moralnoho ta profesiinoho zrostannia* [Personality in the context of moral and professional growth]. Kyiv: «Tsentr uchbovoi literatury» [in Ukrainian].
11. Platform of mass online courses Prometheus. Retrieved from: <https://prometheus.org.ua/courses-catalog/> [in Ukrainian].
12. Savchenko, S. Pedagogika partnerstva u proekti kontseptsii «Novoi ukrainskoi shkoly» [Pedagogy of partnership in the draft concept of the "New Ukrainian School"] (n.d.). Retrieved from: <https://www.slideshare.net/ippo-kubg/ss-67119769> [in Ukrainian].
13. Stetsenko, N.M. (2019). Problema formuvannia pochuttia natsionalnoi hidnosti maibutnikh pedahohiv u zakladakh vyshchoi osvity [The problem of forming a national dignity of future teachers in higher education institutions]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 66. (2), 136-140 Retrieved from: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/11855> [in Ukrainian]
14. Kostyriev, A. H. (2019). Filosofiia hidnosti [Philosophy of dignity]. Chernihiv: VTs Hrafika. Retrieved from: erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/5380 [in Ukrainian].
15. Shynkaruk, V. I. (1973). *Filosofskyi slovnyk* [Philosophical Dictionary]. Kyiv : URE AN URSSR [in Ukrainian].